

БІБЛІСКОНОТОНІМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Галина Тимошик

Львівський національний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено біблієонімам сучасної української мови, що внаслідок дії у пропріальній площині лексико-семантичних процесів, набули конотативного значення і трансформувалися в нову лінгвістичну величину – біблієконотоніми. Біблійні конотонімізовані пропрієтеми презентують окремий фрагмент мовної дійсності, активація якої важлива у процесі вивчення української мови іноземцями.

Ключові слова: біблійні пропрієтеми, біблієантропоніми, біблієтопоніми, біблійні конотоніми, конотонімізація, пропріальні одиниці мови, теоніми (біблієтеоніми), ономастичні реалії, трансформаційно-адаптивний процес, конотоніми, оказіональні конотоніми, міжкультурна комунікація.

Біблійні пропрієтеми займають особливе місце в еволюції антропосистем багатьох європейських мов. Трансформуючись у неавтентичну мовну площину, біблієоніми¹, особливо біблієантропоніми, збагатили собою іменники усіх без винятку християнізованих народів. Разом з іншим розрядом біблійної пропріальної лексики, а саме – біблієтопонімами, пройшовши етап лексико-семантичного перетворення, поповнили собою словник конотонімів багатьох сучасних мов, у тому числі й української.

Вивчення механізмів рецепції біблієонімів перманентно важливе для розуміння природи взаємодії неспоріднених культур. Рецепція онімного матеріалу біблійних текстів чужомовним континуумом є багатовимірною.

Біблійні пропрієтеми потрапляли в україномовний простір здебільшого завдяки тривалій традиції перекладання святописемних текстів. Тому однією зі сфер побутування біблієонімів є власне переклади Святого Письма. Цей вимір існування онімів у плані діакронії є тривалим і моделюється тими перекладними традиціями, що сформувалися упродовж тривалої практики перекладання Святого Письма українською мовою.

Інша сфера побутування біблійних найменувань пов'язана із входженням їх у мовленнєвий вимір того чи іншого мовно-культурного середовища, де вони функціонують у множинних текстових площинах. Потрапляючи у чужомовну стихію, відриваючись від перекладного біблійного першоджерела, біблієоніми поповнювали собою іменники багатьох європейських мов, у тому числі й української. Функціонуючи у мовленнєвій стихії неавтентичного мовного середовища, пропрієтеми (у нашому випадку значна частина біблійних пропрієтем, особливо біблієтопоніми, частково біблієантропоніми) під дією екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників отримують додаткові співзначення, або

¹ У статті для означення біблійного пропріального виміру використовуємо терміни, представлені у публікації: Тимошик Г. Біблійна ономастика: особливості вивчення і добору термінологічного інструментарію // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”. – № 538. – Проблеми української термінології. – Львів, 2005 – С.101–104.

референтні конотації, що мають смисловий асоціативно-образний та емоційно-оцінний компоненти. Власні імена такого типу Є.С. Отін пропонує іменувати конотативними онімами, або конотонімами. Отже, конотонім – це завжди власне ім'я, у якому денотативне значення співіснує із загальнономовними або індивідуальними конотаціями [8: 55].

Загалом пропріатеми у лінгвістичній літературі інтерпретують як слова з нульовою денотацією, оскільки перманентна функція оніма полягає у тому, щоб іменувати об'єкт, ідентифікуючи його у багатоманітні нетотожних йому об'єктів і водночас диференціюючи з-поміж переліку тотожних. Однак поняття „нульова денотація” не означає абсолютної відсутності денотативного значення у пропріатеми. Перехід лексеми зі сфери загальних (апелятивів) до сфери власних (онімів) назв, зміна її онтологічної сутності, передбачає ряд структурно-системних змін. Процес онімізації апелятива призводить до зміни його категоріальної константи і передбачає активацію нових, типових для пропріальної лексики, мовних особливостей. Специфічний статус пропріатем у мові не свідчить, як уже попередньо зазначалося, про абсолютну втрату ними денотативності, а радше про її периферизацію у процесі онімізації апелятива. Втрата ж іменами денотативності призводить до трансформації їх у розряд відонімних конотативних апелятивів.

Конотації власних імен є результатом дії у пропріальній площині лексико-семантичного процесу. Оніми, що зазнали лексико-семантичних модифікацій, займають проміжне положення між власне онімами і апелятивами, тому їх позначають терміном „мезолекси”¹. Процес конотонімізації інтерпретується як атрибут окремого фрагменту пропріальної мовної дійсності. Він презентує динаміку набування пропріальною одиницею конотативного значення, дозволяє виявити правила семантичної еволюції пропріатеми, розкриває механізми мовного (структурно-типологічного) вираження результатів цієї еволюції.

Як зауважує Н.В. Телія, дія лексико-семантичного процесу в підсистемі пропріальних одиниць пов'язана з явищем конотації, що розглядається як семантична сутність, яка виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане ставлення мовця до дійсності, на підставі чого це явище отримує експресивне забарвлення [12: 5].

Упродовж дії лексико-семантичного процесу, зі слів Є.М. Беліцької, власне ім'я із семантично спустошеного знака (віртуально, в якому значення дорівнює категоріальному поняттю „власне ім'я” з набором концептуальних ознак, зумовлених денотативним значенням власного імені) стає семантично повнозначним знаком, набуває „конотативного” додатка, який здебільшого стає провідним компонентом значення [2: 5]. Серед формальних ознак конотації, властивих пропріальним одиницям, варто відзначити вторинність та образне переосмислення [2].

Услід за Є.С. Отіним стверджуємо, що конотативні оніми мають ряд ознак:

1) звичайність, „натуральність” конотоніма. Тобто мова йде природу конотоніма, специфіку його функціонування. Це своєю чергою моделюється індивідуальнономовними і/або загальнономовними чинниками. Фактично маємо справу з okazіональним (індивідуальнономовним) або узуальним (загальнономовним) використанням конотоніма. Перша ознака дозволяє поділити конотативні оніми на okazіональні, створені у межах

¹ Термін уживаємо за Є.С. Отіним

індивідуального мовного виміру, де вони здебільшого побутують, та узуальні – ті, що реалізуються у загальномовній стихії;

2) специфіка локалізації, тобто сфера розповсюдження конотонімів. Важливо знати: чи конотативний онім уживається лише в україномовній культурі, чи є розповсюдженим у кількох етномовних вимірах. Специфіка локалізації дозволяє диференціювати конотативні оніми на два великі розряди: інтралінгвальні, тобто ті, що побутують в одній мові, та інтерлінгвальні – функціонують у кількох мовах;

3) семантичний склад конотонімів і організація їх смислової культури, що визначається тим мовним середовищем, де функціонують конотативні пропрієтеми. Залежно від семантичного обсягу і характеру складників смислової структури оніми бувають: моноконотемні та поліконотемні;

4) ступінь наближення конотативних онімів до апелєтивів. За обставин, коли онім конотонімізується і поступово втрачає здатність залишитися власною назвою, враховується величина дистанції між конотативним онімом (мезолєксом) і відконотативним апелєтивом;

5) репродуктивні можливості конотонімів. Тобто мова йде про спроможність або неспроможність конотонімів брати участь у процесах відконотонімної деривації і трансонімізації та ін. [9].

Отже, конотоніми – це особлива група власних імен, що спочатку на рівні слововживання, потім на рівні словотвору набувають певної смислової структури, стають лексично повнозначними. На синтагматичному рівні створюється нова семантична значущість, яка виступає як семантичний додаток до основного значення одиниці мови [2: 1].

За своєю природою, координатами функціонування та комунікативними варіаціями конотативні оніми можемо інтерпретувати як одну із лінгвістичних, а саме – ономастичних, універсалій, що притаманна лексичним площинам багатьох мов.

Кожна національна мова має специфічний арсенал конотонімів, який логічно диференціюється на:

а) природний (автентичний) – створений на теренах оригінального (автентичного) мовно-культурного середовища;

б) запозичений – поглинений мовою-реципієнтом (у нашому випадку українською) із чужомовного джерела, як наслідок дії численних мовно-культурних взаємовпливів етноутворень.

У практиці українського лексикографування конотонімам не була приділена належна увага. Бракує фундаментального лексикографічного видання, яке б увібрало усе багатоманіття конотонімізованих пропрієтеми. На російськомовному матеріалі учений Є.С. Отін створив „Словарь коннотативных собственных имен” [10]. Біблієконотоніми сучасної української мови представлені у кількох лексикографічних надбаннях, а саме: Коваль А.П. Спочатку було слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові [5]; Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови української мови [4]; Фразеологічний словник української мови / Уклад.: М. Білоноженко та ін. [13]; Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь [16].

З-поміж переліку конотонізованих онімів особливе місце займають бібліско-нотоніми. Вони презентують особливу сферу існування мовної дійсності – релігійну. Зважаючи на цю обставину, презентацію і добір бібліско-нотонімів слід проводити відповідно до світоглядних, релігійних, ментальних характеристик іноземців, які вивчають українську мову. Урахування цих моментів сприятиме інтенсифікації процесу навчання, зніме чимало конфліктних ситуацій. Поняття „конфліктна ситуація” у лінгводидактичному вимірі має своє смислове наповнення, порівняно із власне психологічною [1]. Результатом подібного конфлікту, що є глибинний за своєю типологією, може стати втрата інтересу у студента-іноземця до навчання, що призведе до поганих результатів у навчанні.

Біблійні конотоніми можуть функціонувати самостійно, однак частіше вони трапляються у структурі фразем і стійких народних порівнянь. Символіка біблійних власних назв здебільшого інтернаціональна, у системі національної мови власні назви можуть отримувати нові, характерні тільки для певної мови конотації [3: 108]. Наприклад, лише в українській мові функціонує фразема – *ані в йорданській воді не вмиешся*, що означає: „не виправдаєшся, не зречешся своєї провини”.

У лінгводидактичній літературі звертають увагу на перманентно важливе значення ономастичної фразеології, оскільки вона, увібравши в себе великий фрагмент пропріатем, не лише відображає національну самобутність іменника, того чи іншого народу, а й повідомляє про специфіку світовідчуття і світосприйняття етнокультурного утворення, його культуру, побут, звичаї. Слід брати до уваги й те, що не завжди значення стійкого виразу (у нашому випадку із конотонімом) сприймається адекватно і викликає відповідні рецептивні реакції у носія іншої культури [7].

Національна маркованість таких зворотів зумовлена екстралінгвальними причинами, тобто вони позначають специфічні явища життя, звичаї, факти матеріальної та духовної культури, побуту певної нації [14: 72]. Національно-марковані фразеологізми безеквівалентні, оскільки вони відображають реалії, невластиві іншим народам, але іноді національна специфіка фразеологічного образу відома носіям кількох націй, пов'язаних специфікою культури, релігії чи території. Такою одиницею є французький національно-маркований фразеологізм *coiffer sainte Cathrine* – (букв. *причісувати святу Катерину*) – „залишитися в дівках” (цей вислів пов'язаний зі звичаєм XVI–XVII століть у Франції, коли прикрашати голову статуї святої Катерини в день її свята, дозволялось лише незаміжнім жінкам 25-35 років), який був запозичений англійською мовою – *to braid St. Catherine's tresses*. В українській мові немає еквівалента до цього фразеологізму [11: 3].

Ономастичний компонент біблійного походження у складі фразеологічної одиниці виконує культурно-інформативну функцію, котра полягає в повідомленні позамовних відомостей про денотат імені і сигналізує про зв'язок фразеологізму з Біблією [11: 1]. З дією екстралінгвальних факторів пов'язане вживання власного імені у значенні загального. Так, власні імена з біблійних оповідей набували загального значення, з часом ставали загальними назвами, які підкреслювали особливості характеру чи окремі фізичні вади людини [15: 74].

Фразеологізми з пропріальним компонентом містять в собі характеристику перебігу дії чи стану в конкретних обставинах, вираження суб'єктивної оцінки. Це дозволяє поділити ономастичні фразеологізми на окремі семантичні групи, що характеризують поведінку, стан, взаємини, якості людей, а також стан та якості предметів та явищ, де значна роль належить конотативному значенню. Зі семантичного погляду, фразеологізми з ономастичним компонентом біблійного походження можна поділити на дві великі групи, перша з яких позначає дію та стан людини, а друга – стан та якості предметів і явищ.

Перша група: а) фразеологізми, які характеризують поведінку людини. Наприклад: *Каїнове діло чинити* – „зраджувати, вбивати”; *поцілунок Юди* – „вчинок людини, що приховує за улесливістю зраду”; *розсудив як цар Соломон* – „несподівано розумно вирішити складну справу” та ін.

б) фразеологізми, які позначають фізичний, емоційний стан людини, її переживання. Наприклад: *Хома невірний* – „про недовірливу людину”; *Валаамова ослиця* – „покірнй й мовчазна людина, що несподівано починає обурюватися, виражати свою думку, свій протест”; *кедр лі(у)ванський* – „уособлення чоловічої краси та сили” та ін.

Другу групу формують фразеологізми, які характеризують предмети, явища, поняття. Наприклад: *ерихонська труба* – „потужний, оглушливий звук; гучний голос”; *ерихонські мури (стіни)* – „те, що має здатися, впасти, бути знищеним”; *авилонський полон* – „рабство, неволя” та ін.

Фразеологічні біблієзми з ономастичним компонентом створюють значний пласт ідіомного фонду. В українській мові функціонує багато фразеологічних одиниць з біблієантропонімами:

Адам → *адамові діти* – „нащадки Адама, рід людський”; *за Адама, за часів Адама* – „дуже віддалені від нас часи”; *Адамове ребро, Адамове реберце* – „іронічне найменування жінки, яка згідно з біблійною оповіддю була створена з ребра першого чоловіка”;

Єва → *праматір Єва* – „предок жінки”; *у костюмі Єви (Адама)* – „бути оголен(ою/им)”; *ще Єва не вмерла* – „незмінність жіночої натури”; *то ще від Єви почалося* – „про жіночу цікавість і балакучість”;

Каїн → *підняв на вилах як Каїн Авеля* „жорстоко вбити”. У народі існує повір'я, що на місяці, коли він уповні, можна побачити Каїна та Авеля: Мені колись бабуся говорила, / На місяці уздрівши тьмяні тіні: / „То Каїн Авеля підняв на вила, / Коли було ще світу сотворіння” (П. Воронько). Вислови: *Каїнова печать, Каїнове тавро* – вживаються як синоніми до вислову „тавро вбивці”;

Ірод → *врода як в Ірода* „зовнішня непривабливість” та ін.

Широко побутують в українській мові також фразеологізми з біблієтопонімами:

Вавилон → *авилонське стовпотворіння* – „гурт людей, де панують галас, метушня”; *авилонська вежа* – „справа, яка ніколи не буде завершена”. В українському фразеологізмі біблійного походження *кара авилонська* основне семантичне наповнення зосереджене на апелятиві, а ономастичний компонент „Вавилон” із святописемними

координатами втратив визначну роль у мотивації фразеологічного значення і є здебільшого декором, який паспортизує походження фразеутворення;

Єгипет → *єгипетська робота* – „тяжка підневільна праця; *єгипетські кари* – „велике нещастя”;

Єрихон → *єрихонська труба* – „дуже сильний голос”, „потужний, оглушливий крик”;

Гетсиманський сад → вираз *Гетсиманський сад* – означає „місце, де було вчинено підлу зраду” та ін.

Більша частина фразеологізмів з ономастичним компонентом утворилася внаслідок метафоричного переосмислення відповідних вільних сполучень на основі схожості способу дії [6: 105]. Наприклад, в україномовному просторі функціонує фразеологізм *воскресіння Лазаря*, що означає „відновлення чогось старого, забутого; оновлення після духовного занепаду”; „одужання після хвороби”. Крім метафоричного переосмислення, основними способами фразеутворення є метонімізація: *л(і)ванський кедр* – „усоблення чоловічої краси та сили” та порівняння – *зрікся як апостол Петро Христа* „позначає людину, яку стимулювали до зради обставини, що склалися”.

Вивчення чужоземної мови передбачає опанування студентами-іноземцями значного лексичного пласту. Ефективне опанування чужомовного лексичного ареалу наскрізно пов’язане із необхідністю формувати систему асоціацій, мовленнєве мислення. Це б дозволило іноземцеві глибше пізнати природу мови, яку він вивчає. Очевидно, що лексика – один з найскладніших розділів у вивченні української мови як іноземної. Причинами труднощів у опануванні лексичної площини мови є:

- багатоглибкість слова;
- багатомірність смислових відношень слова, що представлена у лексикографічному джерелі;
- розгалужена сітка системних зв’язків;
- складність статистичного аналізу лексем та ін.

Отже, у лексичному безмежжі окремої національної мови важливе місце займає пропріальна лексика. Пізнання пропріальної стихії того чи іншого етносу має свою специфіку. Тому недоцільно відтермінувати пізнання особливостей пропріального виміру сучасної української мови іноземцями. Представивши специфіку іменника сучасної української мови, можемо говорити про конотативні пропріати. Безумовно, при введенні конотативних пропріатів на ранніх етапах навчання викладачеві доведеться витратити більше часу на пояснення, можуть виникнути труднощі, пов’язані із неспроможністю студентів запам’ятати цей матеріал. За таких обставин викладач, керуючись критерієм доречності уживання конотоніма у змодельованих ситуаціях, може запропонувати чужоземній аудиторії обмежений перелік конотонімів. Однак це аж ніяк не означає, що викладач має уникати цього матеріалу в навчальному процесі. Раннє введення конотативних онімів у навчальний план дає можливість організувати навчальний матеріал таким чином, що студент-іноземець зможе пізнати стихію живого природного мовлення. На перших порах важливо приділяти більше уваги аналізу функціонування біблійних конотонімів за допомогою великої кількості текстів (макротекстів та мікротекстів). Для сприйняття фразеологічних виразів з бібліоконотонімом іноземець

повинен володіти інформацією про значення фраземи і чітко розуміти контекст, у якому вона використовується. Це зобов'язує викладача при тлумаченні певного фразеологізму створювати численні мікротексти, які допоможуть чужоземцеві збагнути смислове наповнення стійкого словосполучення і вдало використати його у власній мовній практиці. Для закріплення цього мовного матеріалу недоречно обмежитися лише формальним аналізом конотонімів. Такий аналіз є недостатнім, бо не виявляє мовно-культурної специфіки побутування конкретної конотативної пропрієтеми.

На медіальному і всіх наступних етапах вивчення мови конотонімізовані лексеми, у тому числі й конотоніми, засвоюються чужоземною аудиторією без особливих труднощів. Студенти-іноземці уже мають певні мовні знання, що формують мовну компетенцію, означену певним етапом вивчення мови. Це сприяє тому, що в чужоземців починає розвиватися мовна здогадка, що формується на основі лінгво-інтуїтивних механізмів.

На різних етапах навчання слід вести мову про фразеологічний мінімум. Для кожного етапу вивчення мови слід добирати певні фраземи, зважаючи на:

- їхню складність та типові контекстуальні реалізації;
- частоту вживання (широковживане / рідковживане);
- сферу побутування (загальнономовний / індивідуальнономовний вимір).

Як уже зазначалося, біблійні конотоніми трапляються здебільшого у складі фразеологізмів та стійких народних порівнянь. Українська мова, реципіюючи пропріальний елемент біблійних текстів, із писемної площини (переклади Святого Письма) трансформувала їх у народномовну стихію, де вони пройшли складний процес адаптації. Унаслідок дії складних трансформаційно-адаптивних процесів біблієоніми набули етномовних констант і відтворюють культуру та ментальність українського народу. Як правило, національно-культурний компонент фразеологізму в аудиторії носіїв іншої культури потребує коментування. Коментуючи, слід звернути увагу на:

- національні компоненти безеквівалентної лексики;
- походження;
- сферу вжитку;
- використання у конкретному контексті.

Національну специфіку фразеологізмів потрібно враховуватися під час навчання перекладу.

Коментуючи біблієконотони чи фразеологізми із біблієконотонімами, слід звертати увагу на біблійне походження цих онімів. Вивчаючи додаткові значення біблієтопонімів чи біблієантропонімів, варто розкривати їх мотивацію, яка передбачає апеляцію до біблійного першоджерела (можна згадувати святописемні історії, які пов'язані з певними антропонімами чи топонімами).

Формування навичок і вмій щодо адекватного розуміння біблієконотонімів у множинних текстових реалізаціях та коректного їх використання в індивідуальному мовленні студента-іноземця наскрізно пов'язане із майстерністю викладача, його манерою презентації навчального матеріалу в чужомовній аудиторії.

1. Анцупов А.Я., Шитилов А.И. Словарь конфликтолога. – 2-е изд. – СПб., 2006.
2. Белицька Є.М. Конотонімізація онімів як лексико-семантичний процес: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Горлівка, 2000.
3. Бетехтина Е.Н. Фразеологические библеизмы с ономастическим компонентом в современном русском языке: Дис.канд.филол.наук. – СПб., 1995.
4. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови української мови. – К., 1975.
5. Коваль А.П. Спочатку було слово: крилаті вислови біблійного походження в українській мові. – К., 2001.
6. Манушкина-Лошак Г.П. Пути качественного преобразования имени собственного в составе фразеологизма // Проблемы семасиологии в лингвистике. – Рязань, 1975. – С. 100–109.
7. Онкович Г. Українознавство і лінгводидактика: Навч. посібн. – К., 1997.
8. Отин Е.С. Коннотативные онимы и их воспроизведение в историко-этимологическом словаре русского языка // Вопр. языкознания. – 2003. – № 2. – С. 55–72.
9. Отин Е.С. Принципы построения коннотационного словаря русских онимов // Русское языкознание. – К., 1986. – Вып. 13. – С. 38–45.
10. Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк, 2004.
11. Сафонова О.В. Національна маркованість фразеологічних біблеїзмів з ономастичним компонентом у сучасній англійській мові. – К., 1997.
12. Телия Н.В. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М., 1986.
13. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Уклад.: М. Білоноженко та ін. – К., 1999.
14. Шанский Н.М. Русские национально маркированные фразеологические обороты // Русский язык в школе. – 1996. – №2. – С. 70–76.
15. Щербань Н.П. Антропоніми у складі фразеологічних одиниць (на матеріалі сучасної німецької мови) // Мовознавство. – 1974. – № 6. – С. 74–81.
16. Юрченко О.С., Івченко А.О. Словник стійких народних порівнянь. – Х., 1993.

BIBLICAL CONNOTONYMS OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE IN THE MODERN LINGUODYDACTIC ASPECT

Halyna Tymoshyk

Ivan Franko Lviv National University

The article deals with the biblical onyms of the modern Ukrainian language, which as a result of operating in proprial plane of the lexical and semantic processes, acquired its connotative meaning and transformed into a new linguistic unit – biblical connotonyms. Biblical connotonymized propriathemes represent a separate fragment of language reality, whose activation is significant in the process of learning the Ukrainian language by foreign students.

Key words: biblical propriathemes, biblical anthroponyms, biblical toponyms, biblical connotonyms, connotonymization, proprial language units, theonyms (biblical theonyms), onomastic realia, transformation and adaptation process, connotonyms, occasional connotonyms, intercultural communication.